

Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit
in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938

Maaslandse Monografieën, 82

Onder redactie van

Prof. Dr. A.-J.A. Bijsterveld (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens (vicevoorzitter)
Dr. J.J. de Jong
Dr. R. Nouwen

Raad van Advies

Drs. Th.J.F.M. Bovens (Maastricht)
H. Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. J.C.G.M. Jansen (Maastricht)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. @@@.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig

Genootschap en staat onder bestuur van:

Drs. F.L.J.F. Jadoul (voorzitter)
Prof. Dr. A. Knotter (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Drs. J. Kievits
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers (vicevoorzitter)

Vormen van regionaal bewustzijn en nationale identiteit in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938

door

KAREN ARIJS

Hilversum
Verloren
2017

De uitgave van dit proefschrift kwam tot stand met financiële steun van
Vrije Universiteit Brussel.

Op het omslag:
standbeeld Hendrik van Veldeke te Hasselt (links)
en te Maastricht (rechts).

ISBN 978-90-8704-@@@@-@

Bewerkte versie van een op 16 maart 2016 aan de Vrije Universiteit Brussel verdedigd
proefschrift getiteld: ‘“Die aan ’t verleden raakt kan altijd tooveren”. Regionaal
bewustzijn en nationale identiteit. Vieringen, herdenkingen en optochten in
Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1866-1938.’

Promotor: prof. dr. Peter Scholliers, copromotor: prof. dr. Ad Knotter.

© 2017 Karen Arijs & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Inhoud

1	Inleiding en probleemstelling	000
	Identiteiten in grensregio's	000
	Nationale sentimenten	000
	Regionale sentimenten	000
	Regionale en nationale identiteiten in grensregio's	000
	Feesten en vieringen	000
	De regio Limburg als onderzoeksgebied	000
	Afbakening in tijd en ruimte	000
	Methoden en bronnen	000
	Kranten als bron	000
	Kranten in Nederlands-Limburg	000
	Kranten in Belgisch-Limburg	000
	De opbouw van dit boek	000
2	Blijde intredes en standbeelden. Belgisch-Limburgs regionalisme, de Vlaamse Beweging en de band met Nederlands-Limburg, 1866-1934	000
	Een standbeeld voor Ambiorix, Tongeren, 1866	000
	Monumentencultus in België	000
	Blijde intrede in Hasselt en Tongeren	000
	De betekenis van Ambiorix en Atuatuca voor Belgisch-Limburg	000
	Ambiorix in Nederlands-Limburg?	000
	Hasselt en de boeren, 1898	000
	Herdenkingen en de Vlaamse Beweging	000
	De Vlaamse Beweging in Limburg	000
	De keuze voor Hasselt voor het Boerenkrijgmonument	000
	De Boerenkrijgherdenking in Hasselt	000
	Guldensporenslag	000
	Twee standbeelden voor Hendrik van Veldeke, 1928 (Hasselt) en 1934 (Maastricht)	000
	Twee standbeelden	000
	De Groot-Nederlandse gedachte en het Algemeen Nederlandsch Verbond	000
	Het Veldeke-comité in Maastricht	000
	Het comité in Hasselt	000
	'Onvergeeflijke onrechtvaardigheid, mishandeling'	000
	Een 'rare vogel' of 'blijvend, bronzen teken van Limburgsche rasfierheid?': de onthulling in Hasselt (30 september 1928)	000

	'Ereschuld en symbool': de onthulling in Maastricht (10 september 1934)	000
	Conclusie	000
3	Afstamming. Nationale en katholieke identiteit in Nederlands-Limburg, 1874-1898	000
	Limburg, een Nederlandse provincie	000
	Nederlands-Limburg uit de Duitse Bond	000
	Een katholieke provincie	000
	Rolduc en Oranje	000
	De herdenking van de troonsbestijging van Willem III in Maastricht, 1874	000
	'Maastricht ne veut pas rester en arrière'	000
	'De bevrijding van ons gewest'	000
	De feestcantate van Franquinet	000
	Kritiek op de feesten	000
	Kroningsfeesten Wilhelmina, 1898	000
	Koningin Wilhelmina	000
	O keizerskind van Charlemagne!	000
	Er is eene stede, heel grijs en heel oud	000
	Conclusie	000
4	Oranje aan de Nedermaas. Regionaal en nationaal bewustzijn in Nederlands-Limburg, 1922-1938	000
	Ontluikend regionalisme: de Limburgsche Liga en het tijdschrift De Nedermaas	000
	Het Belgische annexionisme	000
	De Limburgsche Liga en het annexionisme	000
	De Limburgsche Liga, Nederland en Groot-Nederland	000
	De Nedermaas	000
	Koninklijk bezoek aan Maastricht, 1925	000
	'Limburg's wellekome' aan de hertogin van Limburg	000
	Protest tegen de Willem-de-Zwijgerherdenking, 1933	000
	Zijn wij, Maastrichtenaren, Oranjegezind? Het Oranjecomité in Maastricht	000
	Feestelijkheden bij de verloving en het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard	000
	Limburg en Oranje	000
	Viering van het jubileum van Wilhelmina in 1938	000
	De Vondelherdenking in Maastricht in 1937	000
	Conclusie	000
5	Lokaal, regionaal, nationaal. Historische en andere optochten in Belgisch- en Nederlands-Limburg, 1905-1938	000
	Sociaaleconomische veranderingen	000
	Twee Limburgse optochten in 1905	000
	Optocht bij gelegenheid van de 75-jarige onafhankelijkheid van België, Hasselt, 1905	000
	Limburgs noodkreet	000
	Maastricht Vooruit: historische optocht, 1905	000

Overeenkomsten en verschillen	000
Al wat ooit Limburg was, al wat Limburg worden wil: optochten in de jaren 1927-1938	000
Optochten van de Staatsmijnen, 1927	000
Optocht tijdens de Eeuwfeesten, Hasselt, 1930	000
Vergelijking van de Hasseltse optochten in 1905 en 1930	000
De Limburgse bedevaart, 1937	000
De Limburgse delegatie bij de optocht voor Wilhelmina, 1938	000
Conclusie	000
Conclusie	000
Limburgs als oudste provincie	000
Groot-Nederland	000
Het hertogdom Limburg	000
De Opstand en de Tachtigjarige Oorlog	000
Toekomstbeelden	000
Meervoudige identiteiten	000
Bijlagen	
Namenlijst	000
Geraadpleegde bronnen en literatuur	000
Onuitgegeven bronnen	000
Gedrukte bronnen	000
Literatuur	000
Summary	000
Register	000
Curriculum vitae	000
Tabel	
1.1 Overzicht van geraadpleegde kranten	000

Het 'Limburggevoel', ik kan er me wel iets bij voorstellen. Ik denk dan spontaan en net als u aan een veelvoud van vriendelijke mensen die traag maar zacht praten, met een spie verrukkelijke vlaai met een Hasseltse koffie erbij, aan de coal miners twang in de stem van Rocco Granata [...]. Het voornaamste wat ik daarover verder nog wil zeggen is dat het Limburggevoel ook écht bestaat en niet alleen een bedenkfel is van een of andere copywriter [...]. Dat Limburggevoel was vorige week zondag ook zeer zeker tastbaar aanwezig in de studio van De Zevende Dag toen mediawatcher van dienst Hanne Decoutere en gastvrouw Indra Dewitte samen zeer stijlvol verdrietig en verontwaardigd waren over de fabriekssluiting bij Ford Genk en die bij de getroffen werknemers daar wis en zeker voor een ander Limburggevoel zal gezorgd hebben, bijvoorbeeld met zijn tweeën in de kou en op de keien, terwijl er thuis zes kinderen op warm eten zitten te wachten.

Marc Didden in De Morgen Magazine, 3 november 2012

Manfred Marklund zegt vaak: Gebeurde er maar iets! En dan wrijft hij zijn vingers onder zijn kin langs elkaar alsof hij mijn baard had. Er ligt een onmiskenbare hulpeloosheid in zijn naakte, gladgeschoren gezicht. Gebeurtenissen zijn wat ze zijn, zeg ik. Ofwel er gebeurt ergens iets, of er gebeurt niets. En in Avabäck kan van alles gebeuren. Het valt niet te voorspellen.

Ik heb vaak bedacht, zei Manfred, dat ik gebeurtenissen zelf in gang zou kunnen zetten. Maar de gebeurtenissen eisen een voorwerp, iets of iemand moet de uiteindelijke gebeurtenissen ondergaan. En ik ben er nooit uitgekomen. Zolang ik lid ben van de Zweedse Bond voor Journalisten houdt dit me al bezig.

Hoe lok je grote, belangrijke gebeurtenissen uit?

De handeling waarmee alles in werking wordt gezet, zal ik zelf moeten verrichten. Ik zal gedwongen zijn te handelen. Het zal me een waar genoegen zijn. Dat is een kwestie van beroepsethiek. Als ik maar wist hoe ik te werk moet gaan en op wie de handeling zich moet richten.

Daarna is er niets moeilijks meer aan, dan schrijf ik een lang stuk over de uiteindelijke gebeurtenis. En vervolgens ontpopt datgene wat ik geschreven heb zich tot de eigenlijke handeling, geen gebeurtenis ter wereld kan zich meten met de inhoudelijke diepte van een stukje.

De Bijbel van Doré, Torngy Lindgren

Hoofdstuk 1

Inleiding en probleemstelling

Die aan 't verleden raakt kan altijd tooveren.
(Anonymus, 1928)

In oktober 2008 werd een gemeenschappelijke Limburgse beleidsnota Charter. Oost-West, Limburg Best gepubliceerd. In deze bundel werd een aantal beleids- en projectvoorstellen gelanceerd die Limburg economisch sterker zouden moeten maken, omdat

*de toekomst van Europa als het ware (ligt) in de toekomst van verdere regionale, grensoverschrijdende integratie eerder dan in die van verdere integratie tussen nationale lidstaten. [...] De vraag naar grensoverschrijdende integratie zoals in dit Limburg Charter beschreven vormt als het ware een bottom up versie van verdere economische integratie binnen Europa. Zij beantwoordt aan de dagelijkse behoeften en concrete problemen van de lokale burger.*¹

De argumenten voor samenwerking waren niet zuiver rationeel van aard. Limburg is volgens de auteurs een sterke regio, gezien de ‘nauwe culturele banden’ die de provincies Belgisch- en Nederlands-Limburg verbinden. Samenwerking werd gemotiveerd op grond van de ‘vele culturele en historische banden’, om ‘niet langer met de rug tegen elkaar te staan en slechts oog te hebben voor de eigen, nationale belangen maar om de blik te richten op gezamenlijke belangen, op grensoverschrijdende initiatieven die de twee Limburgen als van oudsher [sic] weer bindt en sterker maakt binnen Europa’.²

Beide provincies maken deel uit van een breder regionaal samenwerkingsverband: de Euregio Maas-Rijn, waarin vijf regio’s in Nederland, België en Duitsland samenwerken. In het voorwoord van het charter, geschreven door commissaris der koningin Leon Frissen en de intussen overleden gouverneur Steve Stevaert, werd hiernaar verwezen: ‘Er waait een frisse wind door de Euregio Maas-Rijn. Daarbinnen hebben beide Limburgen een bijzondere band’. Die band zou gebaseerd zijn op het delen van ‘dezelfde roots’, waardoor ‘beide Limburgen cultureel en historisch nauw en naadloos verweven [zijn]’.³ De auteurs voelden zich in hun opvattingen gesteund door een onderzoek waarin werd nagegaan of Limburgers in België en Nederland zich met elkaar verbonden voelen.⁴ Deze uitspraken zijn verwant aan oudere opvattingen over het bestaan van een in het verleden gewortelde grensoverschrij-

¹ Frissen en Stevaert, Charter, 18.

² Ibidem, 4.

³ Ibidem, 2. Zie over de regio Rijn-Maas onder meer Cortjaens e.a., *Historism and the cultural identity*.

⁴ Visser en Ten Doeschot, *Grenzeloos Limburg*. Zie ook ‘Hoe sterk is het Limburggevoel?’, *Belang van Limburg*, 21 januari 2009 (<http://www.hbvl.be/limburg/xl/hoe-sterk-is-het-limburggevoel-2.aspx>) (geraadpleegd op 1 september 2015), waar Limburgers uit beide provincies beweren zich sterker Limburger te voelen dan Belg of Nederlander.

dende culturele ruimte (*Kulturraum*) in het Maas-Rijngebied. In de jaren 1930 zochten verschillende Duitse volkskundigen en historici naar bewijzen daarvoor. Deze vorm van cultureel essentialisme blijkt nog steeds populair te zijn bij beleidsmakers, zeker in het kader van de Europese eenmaking.⁵

In dit boek zal ik beargumenteren dat de zaken veel complexer zijn en dat het grensoverschrijdende (Limburgse) regionalisme een hedendaags idee is. In wat volgt doe ik verslag van mijn onderzoek naar collectieve identiteitsconstructies in het spoor van feestelijkheden die in de regio Limburg plaatsvonden tussen 1866 en 1938. Verderop in deze inleiding verantwoord ik mijn keuze voor feesten. De thema's die zullen worden behandeld, zijn de definiëring van gemeenschappen, regio's en naties, identiteitsvorming en collectief geheugen, en de betekenis van grenzen.

Later in deze inleiding beargumenteer ik mijn keuze voor de beide Limburgen; hier is de plaats om Limburg te situeren in ruimer onderzoek naar het belang van grenzen en identiteiten. Dit onderzoek biedt de mogelijkheid om het onderzoeksgebied Limburg te overstijgen en het inzicht in de problematiek van identiteitsconstructies in aan elkaar grenzende regio's te vergroten. Het proefschrift dat aan dit boek ten grondslag lag kaderde in het *Eurocorecode*-project (*Un)familiarity. Signs of European Times*, waarin onderzoekers uit verschillende disciplines soortgelijk onderzoek hebben uitgevoerd in de grensregio's Karelia (Finland-Rusland), Duitsland-Denemarken, Nederland-Duitsland, Duitsland-Polen en Polen-Oekraïne.⁶

In dit onderzoek staat de verhouding tussen regionale en interregionale grensoverschrijdende identiteitsconstructie en negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse nationaliseringsprocessen centraal. Daartoe richt ik mij op de actoren die identiteiten in woord en geschrift vormgaven en uitdroegen: cultuurdragers, publicisten en publieke figuren. Onderzocht zal worden hoe de perceptie van de geschiedenis identificatieprocessen mede vorm gaf. Hoe werd de regio Limburg en de natie – respectievelijk België en Nederland – gerepresenteerd tijdens feesten? Welke lezing van het verleden werd door welke groepen gemaakt, met welke doeleinden en gevolgen? Zien we de ontwikkeling van een regionaal bewustzijn, was dat grensoverschrijdend (op basis van historische argumenten), en hoe verliep het integratieproces binnen de natie? Concurrerden deze identiteiten, of konden ze naast elkaar bestaan? Hoe hing dat samen met andere identificatiepunten (zoals levensbeschouwing en politieke overtuiging)? Concreet stel ik deze onderzoeksvragen: (1) Welke elementen uit de geschiedenis werden gekozen? (2) Hoe werden die – via openbare feesten – publiek gemaakt? en (3) Door wie en op basis van welke argumenten? Het gaat over de oprichting van standbeelden, de functie van helden en symbolen, koninklijke bezoeken en herdenkingen, en historische optochten, kortom: openbare feestelijkheden, voornamelijk in Hasselt, Tongeren en Maastricht, in de tweede helft van de negentiende eeuw tot circa 1940. Aan de hand van een aantal casussen zullen deze vragen in de volgende hoofdstukken worden uitgewerkt en besproken.

⁵ Knotter, 'Na de Kulturraumforschung', 243.

⁶ Eurocorecode – European Comparisons in Regional Cohesion, Dynamics and Expressions. Dit ESF-project werd gefinancierd door FWO Vlaanderen. Voor meer informatie: bezoek www.unfamiliarity.eu. Het concept '(un)familiarity' werd uitgewerkt door verschillende onderzoekers betrokken bij het project in een themanummer van *European planning studies* 21 (2013).

Hoewel het Limburg-charter anders doet vermoeden, was Limburg slechts een korte periode verenigd, van 1795 tot 1839. Daarvóór was Limburg op geen enkel moment in de geschiedenis een eengemaakt territorium geweest. De staatkundige verdeling van het gebied was ingewikkeld en maakte door de eeuwen heen grote veranderingen door. Belgisch-Limburg behoorde voor het grootste deel tot het prinsbisdom Luik. Het oudere graafschap Loon was daarin opgegaan en ook de steden Sint-Truiden en Tongeren, die nooit Loons waren geweest, behoorden tot het prinsbisdom. Nederlands-Limburg had tot verschillende territoria behoord, waaronder het prinsbisdom Luik, het Oostenrijkse keizerrijk, de Verenigde Provinciën, Pruisen en het hertogdom Gulik. Sint-Truiden en Maastricht waren ‘tweeherig’: zij vielen onder twee landsheren.⁷ In 1839, na het verdrag met België, werd Nederlands-Limburg een volstrekt nieuwe provincie. Voor dit gebied in 1795 deel ging uitmaken van het Franse departement Nedermaas was het niet eerder verenigd geweest. Slechts een klein gebied had deel uitgemaakt van de Republiek. Door deze uitzonderingspositie ontstond er een sterk regionaal bewustzijn. De rest van Nederland werd een factor waartegen de eigen identiteit kon worden afgezet. Daardoor kon een saamhorigheidsgevoel worden gecreëerd.⁸ De opvatting dat Nederlandse Limburgers een bevolkingsgroep vormen die ten gevolge van haar geschiedenis en diepgewortelde tradities ‘anders’ zou zijn, is in feite een direct voortvloeisel van het natievormingsproces.

IDENTITEITEN IN GRENSREGIO'S

Nationale sentimenten

Wat is identiteitsbesef? Zelfbegrip komt tot stand door te bepalen wat ‘anders’ is. Door communicatief handelen ontstaan beelden die groepen zich toe-eigenen of afwijzen.⁹ Dat identiteitsbesef ontstaat door interactie met anderen, betekent dat het niet om iets essentieels of onveranderlijks gaat, maar over geconstrueerde voorstellingen. In de woorden van Leerssen: ‘in plaats van anders zijn, jezelf anders voelen’.¹⁰ Nationale identiteit is, net als andere vormen van collectieve identiteit, gebaseerd op beeldvorming. Nationaal identiteitsbesef is een, erg succesvol gebleken, vorm van saamhorigheidsgevoel die cultureel en maatschappelijk is bepaald;¹¹ de natie is ‘une communauté séculière qui n’est déterminée ni par un monarque, ni par une transcendance mais par elle-même’.¹²

Deze visie op nationale identiteit, waarin nationalisme niet als een vast gegeven wordt beschouwd of als de logische uitkomst van de geschiedenis, is relatief recent. Het kostte tijd om naties op deze manier te bekijken omdat de essentie van nationalisme is dat het zichzelf presenteert als de logische voortzetting van een eeuwige toestand. Nationale identiteiten kwamen tot bloei in de negentiende eeuw. Vóór 1800 had patriottisme de ken-

⁷ Raskin, ‘De Limburgse eenheid’, 82; Berkvens, ‘Staatkundige geschiedenis van Limburg’.

⁸ Knotter, ‘Limburg bestaat niet’; Leerssen, ‘Een beetje buitenland’.

⁹ Frijhoff, ‘Identiteit en identiteitsbesef’, 625.

¹⁰ Leerssen, ‘Culturele identiteit’, 11.

¹¹ Ibidem, 8.

¹² Thiesse, ‘Introduction’, 16.

merken van een contract. De staat regelde de contacten tussen de burgers onderling, en daar stond respect en vaderlandsliefde tegenover. Die nuchtere opvatting maakte patriotisme aspecifiek en niet staatsgebonden. Met de opkomst van de romantiek werd de natie geïdealiseerd en specifiek. De negentiende-eeuwse opvatting van de natie was dat zij bepaald werd door een kern, een essentiële en onveranderlijke volksgeest of volksaard. De natie viel volledig samen met de nationale identiteit.¹³ Daarom duurde het decennia voor nationalisme zelf een onderzoeksobject kon worden. Voor die tijd werd nationalisme beschouwd als een onderdeel van nationale geschiedenis,¹⁴ en als ‘primair cultureel gegeven’.¹⁵ Een van de kenmerken van nationalisering was dat de negentiende-eeuwse, zich professionaliserende geschiedeniswetenschap de natie als voornaamste studieonderwerp uitkoos.¹⁶

Vanaf het interbellum werd nationalisme als verschijnsel een studieobject op zich. De opkomst van het fascisme had zelfs een opflakking van de aandacht tot gevolg, die bekoelde na de Tweede Wereldoorlog. Nationalisme had zulke kwalijke gevolgen met zich meegebracht dat de wetenschappelijke belangstelling werd geremd. In de studie naar het nationalisme die in de jaren 1960 weer opkwam, kunnen twee benaderingen worden onderscheiden: nationalisme werd gezien als een aspect van de geschiedenis van een natie, of het werd beschouwd als een moderne en irrationele doctrine die evenwel een grote aantrekkingskracht bezat.¹⁷ In de laatste decennia van de twintigste eeuw werd de natie overwegend beschouwd als een ‘verbeelde gemeenschap’, gevormd door mensen die geloven bij elkaar te horen, gesteund door tradities die echter veel nieuwer waren dan werd voorgesteld.¹⁸ Naties werden gezien als een product van modernisering.¹⁹ Deze opvatting was al in de jaren 1960 ontwikkeld door Elie Kedourie.²⁰ Hij bestempelde nationalisme als ‘a doctrine invented in Europe at the beginning of the nineteenth century [...]. Not the least triumph of this doctrine is that such propositions [...] are thought to be self-evident [...]. But what now seems natural once was unfamiliar, needing argument, persuasion, evidences [...]’.²¹

Deze constructivistische benaderingen lokten kritiek uit. Volgens Anthony D. Smith is de vraag naar ‘uitvindingen’ van tradities irrelevant. De voor natievormende culturele praktijken relevante vraag is volgens Smith waarom ze nodig waren en succesvol bleken. Nog fundamenteeler is de vraag waarom naties ontstonden en waarin hun aantrekkingskracht lag. ‘Verbeelding’ (imagination) volstaat voor Smith niet als verklaring, want emoties en ratio speelden een rol in de totstandkoming van naties: ‘the nation is equally a felt and willed community’. Aangezien naties niet uit het niets ontstonden, kan hun bestaan alleen worden verklaard als de ontstaansgeschiedenis ervan op lange termijn wordt onderzocht.²² Er zijn onderzoekers die argumenteren dat al in de middeleeuwen en de nieuwe tijd vormen

¹³ Leerssen, *Nationaal denken in Europa*, 49-61.

¹⁴ Breuille, ‘Introduction’, xvi.

¹⁵ Leerssen, ‘Culturele identiteit’, 10.

¹⁶ Applegate, ‘A Europe of regions’.

¹⁷ Breuille, ‘Introduction’.

¹⁸ Hobsbawm en Rangers, *The invention of tradition*.

¹⁹ Gellner, *Nations and nationalism*.

²⁰ Ibidem, xvii-xx.

²¹ Kedourie, *Nationalism*, 9.

²² Smith, *The nation in history*, 59.

van collectieve nationale identiteit hebben bestaan. Die overlapt soms met andere identiteiten (zoals religieuze), soms rivaliseerden ze of versterkten ze elkaar.²³

De complexiteit van het begrip 'identiteit' heeft ook tot weerstand geleid. Roger Brubaker en Frederick Cooper wijzen het bijvoorbeeld af als wetenschappelijk concept. Het zou te vaag zijn, mede door de veelvoudige toepassing in allerlei onderzoeken, waardoor het uiteindelijk zijn betekenis verliest en een multi-inzetbaar maar nutteloos begrip is.²⁴ Brubaker en Cooper identificeerden vijf mogelijke invullingen, die soms in tegenspraak zijn met elkaar. Ten eerste kan identiteit een uitgangspunt zijn voor sociale of politieke actie. Het zou legitimiteit verlenen aan initiatieven op dat vlak, omdat het lijkt alsof het gaat over 'zelf-begrip' en niet over eigenbelang. Als het begrip identiteit op het collectieve slaat, duidt het gevoelens aan die een groep als lijm samenhouden. Een derde mogelijkheid is dat identiteit wordt gezien als fundamenteel onveranderlijk en diep verankerd. Het kan ten vierde slaan op een proces, waarin identiteit door interactie vorm krijgt. De vijfde invulling van identiteit gebeurde door Foucault, de poststructuralisten en de postmodernisten: bij hen is identiteit onstabiel en gefragmenteerd, en allesbehalve gefixeerd. Brubaker en Cooper constateren dat deze invullingen zo van elkaar verschillen dat de 'zwaar beladen, en al te dubbelzinnige' term identiteit overboord gegooid moet worden. Zij prefereren de termen 'identificeren' en 'categoriseren': actoren zien zichzelf op een bepaalde manier, en plaatsen zichzelf en anderen in categorieën waartoe zij zouden behoren.²⁵

Het problematische aspect van de term 'identiteit' werd ook door anderen onderkend. De Nederlandse historicus Willem Frijhoff, die in 1994 een belangrijk artikel publiceerde over het begrip identiteit in historisch onderzoek, stelt met betrekking tot collectieve identiteit: 'Identiteit verwijst dus niet alleen naar beelden maar ook naar handelen'.²⁶ Daarmee brengt hij, net als Brubaker en Cooper, het dynamische aspect van identificatieprocessen op de voorgrond. Joep Leerssen omschrijft identiteit als 'datgene waarin we van al het andere verschillen, en datgene waarin we van moment tot moment aan onszelf gelijk zijn. [...] identiteit is apart-zijn en bestendig-zijn'.²⁷ Manfred Beller beschrijft identiteit als een beeld, als een 'mental silhouette of the other'. Die andere lijkt over een aantal vaststaande kenmerken te beschikken en vervolgens passen wij ons gedrag aan op basis van dat idee, ongeacht of het strookt met de waarheid. Dat impliceert dat sociale interactie identiteiten vorm geeft.²⁸ Ook op die zienswijze is kritiek gekomen, want ze houdt het gevaar in dat identiteiten als dominant en onoverkomelijk worden beschouwd, en dat te veel wordt uitgegaan van polariserende identiteitsconstructies. In de woorden van David Cannadine: 'Despite constant urgings to the contrary, humanity has not been, is not now, and should not be best or solely understood in terms of simple, unified homogeneous collectivities locked in perpetual confrontation and conflict [...]. The real world is not binary [...]'.²⁹ Men dient rekening te houden met 'our multifarious and manifold identities, and in the many connections we make through

23 Cannadine, *The undivided past*, 64.

24 Brubaker en Cooper, 'Beyond "identity"', 7-8.

25 Ibidem, 14.

26 Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef', 624; zie ook: Paasi, 'Bounded spaces', 139.

27 Leerssen, 'Culturele identiteit', 11.

28 Beller, 'Perception, image, imagology', 4.

29 Cannadine, *The undivided past*, 9.

them and across them [...]'.³⁰ Aangezien identiteit gebaseerd is op beeldvorming, en beeldvorming aan verandering onderhevig is, gaat het niet om iets statisch of onveranderlijks.³¹

Samengevat: collectieve identiteitsconstructie is een proces waarin groepen via handelen en communiceren zichzelf definiëren, of door anderen worden gedefinieerd. Actoren identificeren zich met of tegenover anderen in een doorlopend proces van in- en uitsluiting (categoriseren genoemd). De Finse sociaal-geograaf Anssi Paasi spreekt over *signification*: het proces waarin mensen culturele elementen, retoriek, beelden, landschappen en geschiedenis integreren in een verhaal dat gemeenschappen verbindt.³² Hij herhaalde daarmee de ideeën van Ernest Renan, die in zijn beroemde toespraak aan de Sorbonne in 1882 de vraag stelde: 'Qu'est-ce qu'une nation?', met als antwoord: 'Avoir des gloires communes dans le passé, une volonté commune dans le présent'.³³ Verwijzend naar Renan stelt Leerssen dat 'historical awareness is at the very root of a group identity, and indeed its *conditio sine qua non*'.³⁴ Dat geldt niet alleen voor naties: iedere groep die erkenning vraagt gaat daarvoor op zoek naar verhalen uit het verleden of, en de lijn is vaak dun, mythes. Omdat naties nieuwe vormen van politieke organisatie waren die niettemin claimden te steunen op geschiedenis, gaat het volgens Hobsbawm onvermijdelijk over anachronismen, elementen die uit hun verband zijn gerukt, en soms zelfs leugens die worden ingezet in de culturele constructie van een natie.³⁵ Doel is een 'morele gemeenschap' te vormen, met mogelijk een politieke vertaling.³⁶ Het gegeven vormt een rode draad in dit boek. Daarom heb ik als motto voor dit hoofdstuk een citaat gebruikt uit een brief van de Antwerpse organisator aan de Consciencefeesten aan de Hasseltse bezoekers van de Hendrik Van Veldeke-herdenking: 'Die aan 't verleden raakt kan altijd tooveren!'.³⁷

Renan was vernieuwend omdat hij de nadruk legde op het samen willen leven (*une volonté commune*). Nationalisme is het gevolg van een keuze; de natie is niet gegeven en is niet gebaseerd op etnische gronden. In zijn *ethno-symbolic* onderzoekprogramma gaat Smith verder. Hij ziet naties als echte in het verleden gewortelde gemeenschappen, hoewel hij niet denkt dat naties essentieel zijn. Hij bestudeert het geheel van ontstaansverhalen, narratieven en mythes die de natie samenhouden.³⁸ De groep die op deze manier gevormd wordt, omschrijft hij als een *etnie*, gevormd door leden die ervan overtuigd zijn dat hun gemeenschap cultureel uniek is. *Etnie* slaat uitdrukkelijk op culturele, niet op raciale of biologische aspecten, zoals een collectieve naam, een geloofwaardige ontstaansmythe, een gedeeld verleden en vooral de collectieve herinnering daaraan, en een gedeelde cultuur die als uniek wordt ervaren. Het resultaat is een sterk gevoel van solidariteit onder diegenen die tot de gemeenschap behoren.³⁹ Daarmee komt het idee van de 'volksgeest' en dus een essentialistische benadering van collectieve identiteit toch weer dichtbij; het voluntaristische aspect van de natie heeft in dit denken geen plaats.⁴⁰

³⁰ Ibidem, 10.

³¹ Leerssen, 'Culturele identiteit', 11.

³² Paasi, *Territories, boundaries and consciousness*, 7.

³³ Renan en Roman, *Qu'est-ce qu'une nation?*

³⁴ Leerssen, 'Identity/alterity/hybridity', 336.

³⁵ Hobsbawm, *On history*, 270.

³⁶ Hutchinson, 'Cultural nationalism', 75.

³⁷ Zie hoofdstuk 2.

³⁸ Smith, *Ethno-symbolism and nationalism*, 15-16.

³⁹ Idem, *The ethnic origins of nations*, 22-30.

⁴⁰ Leerssen, 'Nation, Ethnie, People', 380.